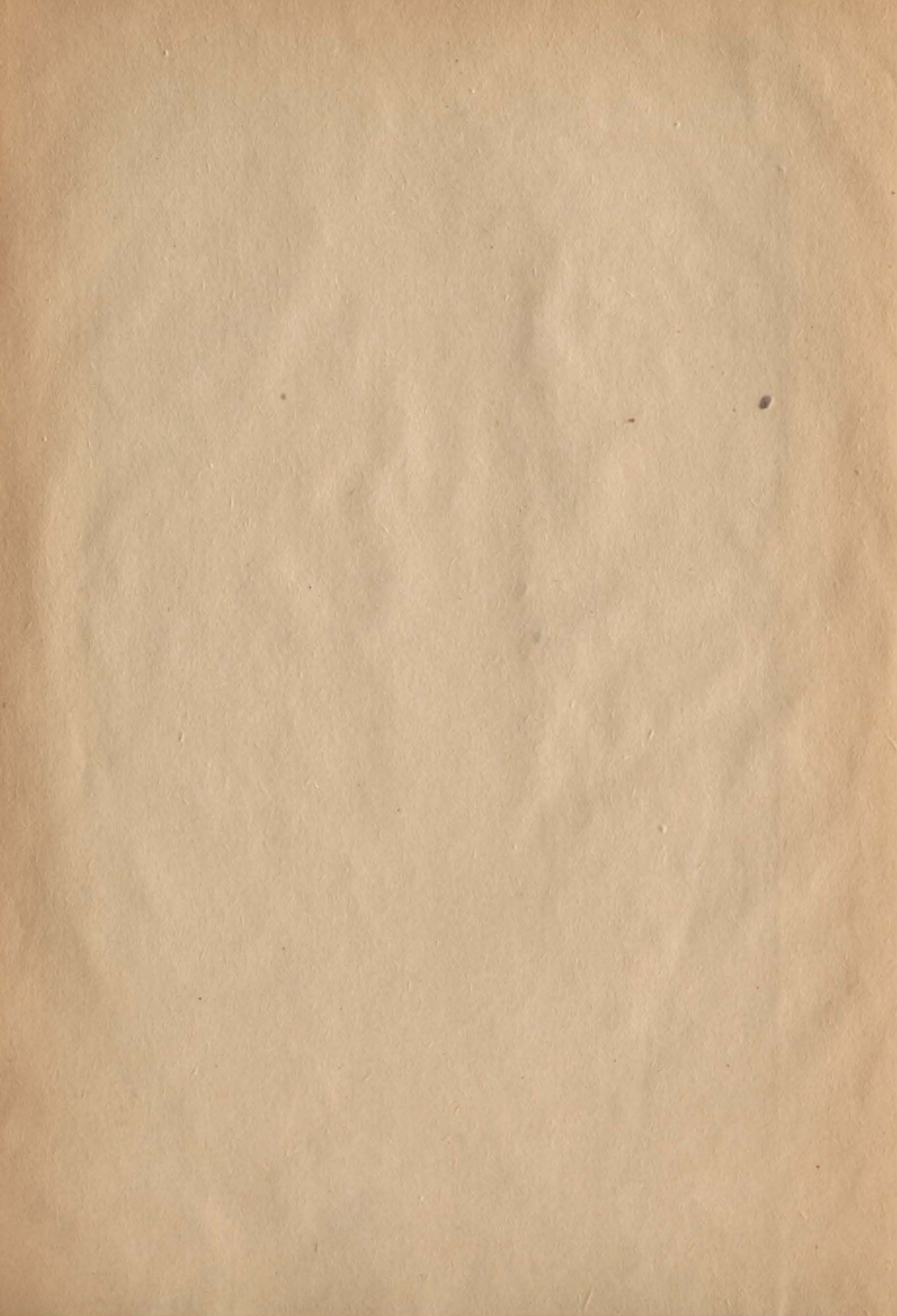

Wydz. Bibl. Prawnicza

1806092656

K. SOCHANIEWICZ

Dzieje Zamościa w dobie przed lokacją na prawie niemieckiem

(1450—1580)

Ogłaszając drukiem dzieje Zamościa w dobie przed lokacją na prawie niemieckiem, muszę zaznaczyć, że właściwie tu jest mowa o dziejach Skokówki, t. j. osady, istniejącej przed założeniem Zamościa w r. 1580. Celem naszym było wyświetlić, na zasadzie dokumentalnego materiału, ten okres dziejów miejscowości, który w dotychczasowych przedstawieniach, w encyklopedycznych artykułach *Starożytnej Polski* i *Słownika geograficznego*, opierał się niemal wyłącznie na materiale, przekazanym przez Paprockiego w jego *Herbarzu*, i był raczej historią Zamoyskich, niż samego Zamościa. Z drugiej strony chodziło tu, ze względu na rolę późniejszą Skokówki-Zamościa, o wykrycie daty pierwszego pojawienia się miejscowości w dziejach, oraz wyświetlenia okoliczności, towarzyszących przejściu tejże w ręce Zamoyskich, co zadecydowało o tem, że właściwa ich kolebka Stary Zamość spadł do rzędu wsi, a zameczek Skokówka wyrósł na miasto i wielkopańską rezydencję, że nie było to wynikiem naturalnego rozwoju, lecz czemś sztucznem, narzuconem siłą finansów magnata, dowodzi studjum niniejsze. W tej mierze Zamość stanowi typowy przykład wpływu woli indywiduum na kształtowanie się skupień osadniczych na bliższych rubieżach Polski, co jednakowoż ma liczne analogie współczesne w okolicach dalej na wschód położonych. Ta siła indywiduum w przekształcaniu skupień osadniczych, nie mających za sobą właściwie historii lub szarzyną swych dziejów nie wybiegających poza typowe zjawiska zwykłych osad rolnych, zaznacza się też w narzuceniu nazwy. Jan Zamoyski wykreślił i przekazał niepamięci Skokówkę i dał nową nazwę kolebki rodowej Zamość. Zjawisko to nie jest odosobnione w wieku XVI, żeby tylko przytoczyć m. Bar (pierwej Rów), lokowane przez królową Bonę, księżniczkę Baru (przyw. lokacyjny z r. 1540)¹⁾.

¹⁾ Zob. Wł. Pobóg-Górski *Pow. Mohylowski* (pod słowem Bar).

Analogja tak typowa, że nie potrzebuję jej dalej rozwijać, o ile chodzi o narzucenie nazwy. O ile chodzi o stan faktów, to ta zachodzi różnica, że Rów-Bar wyrósł na podłożu faktu, iż był ośrodkiem administracyjnym kompleksu dóbr, stanowiących starostwo barskie, oprawę królowej Bony; Skokówka-Zamość, jak się to później okaże, takim ośrodkiem nigdy nie był — stał się nim, dzięki woli magnata, tworzącego kompleks dóbr ordynacji.

Kolebkę dzisiejszego Zamościa (nowego) stanowiła osada-zameczek Skokówka. Zgodnie o tem mówi tradycja, przekazana nam zarówno w życiorysach Jana Zamoyskiego, jak i dokumentach lokacyjnych m. Zamościa¹⁾. W ostatnich nazwaną jest Skokówka starym dziadowskim zamkiem rodu Jelitczyków-Zamoyskich (wiodących swe nazwisko od leżącego na północ Starego Zamościa).

Ogólna topografia terenu okolicy, a przede wszystkim położenie samej miejscowości w dolinie u zbiegu Łabuńki i Topornicy, otoczonej wieńcem lasów, które w pierwotnych czasach niewątpliwie ciśniejszym niż dziś musiały otaczać ją wieńcem, spowodowała niewątpliwie wybór miejscowości, jako zameczka kresowego²⁾. Był bowiem Zamość zabezpieczony od południa pasmem lekkich wzniesień, dochodzących do 280 m. n. p. m., które widłowato obejmują dolinę rzeki Łabuńki. Leżąc zaś na wyspie, u zbiegu leniwo toczących swe wody Wieprza i Kalinowicy³⁾, rozlewających się w bagna, miał dzięki obfitości wody i zalesień wszelkie warunki dla systemu twierdz średniowiecza. Ponadto, zamykając samodzielną dla siebie część doliny górnej Łabuńki, u wrót jej dolnych rozgałęzień, zajmował niejako stanowisko centralne pod względem gospodarczym, o ile chodzi o całokształt osadnictwa na tym obszarze, które stanowiło jedno z odgałęzień osadniczych rzeki Wieprza. W ten sposób Zamość-Skokówka panował niejako gospodarczo nad obszarem górnej Łabuńki, tembardziej, że terytorja owego widłowego wzniesienia były zamknięte pierścieniem leśnym, wówczas stanowiącym niemal bezdrożną puszcę. Z czasem dopiero na tym obszarze wytworzyła się droga handlowa, idąca wzdłuż Roztocza od Lwowa przez Rawę Ruską, Tomaszów, Zamość do Krasnego Stawu, skąd się rozwidliła na Chełm i Lublin. W wieku XV droga ta odgrywała, zdaje się, jeszcze rolę podrzędną, gdyż mamy dowody z tego czasu, że posługiwano się raczej drogą okrężną więcej ku wschodowi, omijającą nawet, na póln.-wschód leżący od Zamościa, gród starościński Grabowiec⁴⁾. Sama Skokówka leżała na wyznaczonym dolinami

¹⁾ Heidenstein *Vita Joannis Zamoyski* oraz *Arch. J. Zam.* II, 392 № 6, 397, № 8.

²⁾ Zob. K. Sochaniewicz *Zamość jako twierdza kresowa*. Kronika powiatu zamojskiego № 1, 7—8.

³⁾ Zob. *Arch. J. Zam.* II, № 6, 392. „In locum avitae arcis Skokowka in insule inter fluvios Wieprzec et Kalinowicze.

⁴⁾ Drogę tę wyznaczały miejscowości: Lwów, Kulików, Turynka (koło Żółkwi), Mosty Wielkie, Bełz, Poturzyn, Hrubieszów, Krasnystaw, Biskupice, Lublin (z itinerarjum mistrza krzyżackiego Jana Hefena z r. 1497). Zob. X. Liske *Krzyżacy w Polsce w r. 1497*. P. n. I. 1875 I, 348—354, 446—448.

rzecznymi szlaku, łączącym Hrubieszów, względnie Tyszowce ze Szczepieszynie. Równocześnie Skokówka łączyła najkrócej Krasnystaw z Łabuniami tak, że leżała na skrzyżowaniu dróg, mających zapewne ważne pod względem gospodarczym znaczenie.

Do tego przyczyniło się niewątpliwie także i podłoże glebowe. Zabagniona dolina Łabuńki leży bowiem na skraju dwu gleb: lewobrzeżnej kredowo-marglowej i prawobrzeżnej lössowej¹⁾, dzięki czemu rozwinąć się tu mogła zarówno kultura rolna, jak i leśna. Było to zapewne przyczyną, że w dolinie Łabuńki z głębi Polski idący ruch osadniczy szybko zapuścił korzenie jeszcze może przed wiekiem XIV. Leżący tuż koło Zamościa Sitaniec wspomniany jest już pod r. 1402 i graniczy z obszarem Chomęcisk²⁾. Leżące w pobliżu źródeł Łabuńki Łabunie mamy wymienione już pod r. 1433³⁾, gdzie występuje ich właściciel Wojciech Łabuński. Tradycja kościelna wymienia pod r. 1435 erekcję kościoła pod wezwaniem Matki Boskiej i św. Dominika w tychże Łabuniach⁴⁾. Okoliczności te wskazują jasno, że obszary te w epoce Władysława Jagiełły musiały wieść ożywiony byt gospodarczy, skoro hierarchja rzymsko-katolicka występuje już w formie rozwiniętej. Dodamy, że kościół w Wielączy jest od kościoła w Łabuniach o lat 10 młodszy⁵⁾, bo założony w r. 1425. Fakt wezwania kościoła w Łabuniach (Matki Boskiej i św. Dominika) wskazuje na ścisłą łączność dzieła tego z działalnością Jana z Opatowic, dominikanina, biskupa chełmskiego, który objął swe funkcje w r. 1418⁶⁾. Zorganizowane w r. 1359 przez Kazimierza W. biskupstwo chełmskie⁶⁾ rozwinęło dopiero za Jagiełły żywą działalność, a skoro ją rozwinęło, musiało mieć już grunt w rozwoju osadniczym doliny Łabuńki. Potwierdzają to źródła i szereg miejscowości, leżących w odgałęzieniach Łabuńki, a otaczających dzisiejszy Zamość, istnieją już w pierwszej połowie w. XV, sądząc z następnych zapisów źródłowych: Sitaniec (1402), Chomęciska (1402), Wierzbica (1418), Janowiec (1417), Pniówek (1429), Stary Zamość (1429), Zdanów (1432), Kalinowice (1434), Szopinówek (1450) i t. d.⁷⁾. Skokówka zaś pod nazwą Skokowice występuje w r. 1450⁸⁾. Była wówczas własnością Niemierzy-Skokowskiego, podczas gdy w sąsiednim Sitańcu rezydowała w tym czasie Zdzichna, wdowa po

¹⁾ Zob. mapę u S. Miklaszewskiego *Gleby ziem polskich* Warszawa, 1912.

²⁾ Pod r. 1402 spotykamy spór graniczny w aktach krasnostawskich. Regest w Rps. Bibl. Ord. Zam. № 1580, 99, № 1. R. 1402 sabbato post dominica conductus Paschae.

³⁾ Rps. B. O. Zam. № 1580, p. 99, № 5, 6.

⁴⁾ *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri... Dioecesis Lublinensis pro anno Domini 1916*, 49.

⁵⁾ L. c., 51. (Wielącza na zachód od Skokówki-Zamościa mniej więcej na połowie drogi od Szczepieszyna).

⁶⁾ Zob. Wł. Abraham *Akt fundacyjny króla Władysława Jagiełły dla biskupstwa chełmskiego* Kw. Hist. 1918, XXII, 473 i n.; oraz art. J. Bartoszewicza w *Encyklopedji powszechnej*, Warszawa 1860, III, 605—609.

⁷⁾ Rps. Bibl. Ord. Zam. 1580, passim.

⁸⁾ L. c. p. 21, r. 1450, f. 3, (na roczkach ziemskich krasnostawskich) „Niemierza de Skokowice Johannem heredem de Szepin non attentantem terminum in causa granitierum condemnat“.

Piotrze z Sitańca¹⁾. W Starym Zamościu zaś w tym czasie (w r. 1447) rezyduje już Tomasz z Łaźnina Zamoyski, protoplasta Jelitczyków-Zamoyskich, Jan na Zamościu i Wierzbie, któremu Jan Zamoyski tego rodzaju elogium wystawił:²⁾

„In ramos plures stirps est deducta, ducentos
ante annos: sors cui Łazniniana fuit
Ex qua ortus Thomas Belsensem venit ad oram
Lanciciae e terra, militiae studio:
atque Samoscenses trans Veprum comparat agros,
Illius inde domus dicta Samoscianum“.

Tradycja rodowa, przechowana u Paprockiego³⁾ i znajdująca po większej części poparcie w źródłach dokumentalnych, powiada, że Tomasz Łaźniński nabył Zamość i Wierzbę od Andrzeja Piwo z Opolska (z rodu Prawdziców), który posiadał ponadto dobra Opolsko, Konotopę i Wosiłowce w Sokalszczyźnie. W ten sposób Zamoyscy osiedlili się na obszarze dorzecza Łabuńki, oddzieleni jedynie obszarem Chomęcisk od Sitańca, sąsiadującego blisko od wschodu ze Skokówką. Posiadłości Tomasza Zamoyskiego musiały nawet na południu poza obszarem Chomęcisk dochodzić do Sitańca, gdyż Tomasz Zamoyski wiezie w r. 1447 spory z wdową po Piotrze z Sitańca Zdzichną, co jedynie w skutek sąsiedzkich stosunków było możliwem⁴⁾. Z panem ówczesnym jednakowoż Skokówki (Skokowic) nie sąsiedował bezpośrednio i nie miał z nim nic do czynienia. O jakichkolwiek zatem związkach terytorjalnych między Starym Zamościem a Skokówką—Nowym Zamościem nie można mówić. Są to od siebie zupełnie niezależne całości gospodarcze.

Wracając do dziejów samejże Skokówki, trzeba nadmienić, że położenie jej określić się da tylko w przybliżeniu. Przywilej lokacyjny Zamościa z r. 1580 określa, że Skokówka leżała na wyspie między rzekami Wieprzecz i Kalinowica, naprzeciw nowego zamku w dzisiejszym Zamościu. Leżała zatem ona na wschód od dzisiejszego nowego Zamościa, na coby również wskazywała okoliczność, iż stanowiła ona przed rokiem 1450 jedną całość topograficzną ze wsią Zdanowem, będącą też zapewne w jednym ręku, zachował się mianowicie akt rozgraniczenia posiadłości dóbr Zdanowa i Skokowic⁵⁾ z r. 1450, w którym bracia Jakób i Niemierza (znany już poprzednio) dzielą swe dobra w ten sposób, że Jakób zatrzymuje Zdanów, a Niemierza otrzymuje Skokowice. W lat 8 później tenże Jakób zostawia bratu swemu wyspę czyli Ostrów, leżącą w Zdanowie, bratu Niemierzy

¹⁾ L. c. p. 61. R. 1447 (roczk. 2 krasnostawskie) sabbato infra 8-s Assumptionis B. V. M.

²⁾ Stemma Zamosciorum, fol. A. III.

³⁾ Zob. Metr. Kor. w Arch. Gł. w Warszawie, ks. 35, p. 622—626 i ks. 64, p. 175—178. Andrzej Piwo z Opolska posiadał Stary Zamość i Wierzbę w r. 1440. Ród Piwów-Prawdziców opracowuję w osobnem studjum *O kolebce rodu Zamoyskich* Rocznik T. Heral. V, 58 i n.

⁴⁾ Rps. Bibl. Ord. Zam. № 1580, p. 61, № 4, 5 regestu.

⁵⁾ Rps. Bibl. Ord. Zam. № 1580, p. 41, № 3 (z akt. krasnostawskich) sabbato ante festum S. Viti et Modesti.

za kwotę 30 grzywien¹⁾. Niemierza żył zdaje się do r. 1492, gdyż posiadane zapiski milczą o nim, natomiast w r. 1492 spotykamy nowy rozdział dóbr²⁾; Mikołaj i Piotr Niemierzowie, a więc synowie owego Niemierzy, panowie dziedziczeni na Zdanowie i Skokowicach, dzielą się między sobą dobrami, a w szczególności Zdanowem, Skokowicami i połową Pniowa. W trzy lata później dostaje się Skokówka w dzierżawę Jana Ostrowskiego, który był zięciem Florjana Zamoyskiego przez małżeństwo z jego córką Barbarą i z tego powodu na połowie Skokówki wpisał posag tejże w kwocie 100 złotych węgierskich³⁾. Ów Florjan Zamoyski był drugim synem Tomasza Zamoyskiego († circa 1472), a zatem Barbara jego wnuczką. Miała ona dwóch braci — Mikołaja, referendarza króla Zygmunta, proboszcza tarnowskiego i wojnickiego, oraz Feliksa, podkomorzego i sędziego chełmskiego oraz wojskiego bełskiego⁴⁾. W ten sposób, dzięki owemu małżeństwu, weszli Zamoyscy w stosunek powinowactwa z właścicielami Skokówki i wsi, leżących w jej sąsiedztwie. Z tą chwilą da się też zauważyć tendencja u nich do ekspansji w zakresie zwiększania dóbr na południe od Starego Zamościa i Wierzby. Pierwszym etapem po temu było nabycie wójtostwa w Chomęciskach od Stanisława z Chomęcisk przez Florjana Zamoyskiego w roku 1497⁵⁾ za kwotę 25 grzywien. Fortuna Zamoyskich w linii Florjana zaczyna podówczas szybko wzrastać: w r. 1502 widzimy Florjana w posiadaniu dóbr Krasne⁶⁾, syn jego Feliks posiada już w r. 1505 Tarzymiechy⁷⁾, Florjan zdołał w tym roku nabyć wójtostwa w Krasnem i Piaskach⁸⁾, Feliks w r. 1509 posiada już wieś Hrynice⁹⁾, w r. 1511 kupuje znów dział w Chomęciskach¹⁰⁾, w roku zaś 1513 linja Florjana Zamoyskiego (t. j. wprost pradziada hetmana Jana Zamoyskiego) rozpoczęła akcję na nabycie kompleksu wsi, na którym powstał późniejszy Zamość. Kompleks ten obejmował Zdanów, Skokówkę, Kalinowice i pół Pniówka. Był on w posiadaniu Jana Ostrowskiego¹¹⁾, który ze względu na to,

¹⁾ 1458, sabbato ante dominicam Ramispalmarum (regest z akt krasnostawskich № 4, 5. Rps. Bibl. Ord. Zam. № 1580, p. 41).

²⁾ 1492, f. 2, post dominicam Reminiscere (regest z akt krasnostawskich Rps. B. O. Z. n. 1580, p. 21, oraz l. c. p. 41).

³⁾ 1495, Krasnostaw, f. 2, post f. Epiphaniarum. Regest rps. B. O. Z., № 1580, p. 21, oraz p. 23.

⁴⁾ Barbara z Zamoyskich Ostrowska nie jest znaną Niesieckiemu *Herbarz* ed. Bobrowicz, t. X, 58 i n.

⁵⁾ 1497, f. 2 ipso d. S. Stanislai (regest z akt. krasnostawskich. Rps. Bibl. Ord. Zam., № 1580, p. 100, № 14, 15). (W ten sposób weszli Zamoyscy w bezpośrednie sąsiedztwo z właścicielami Skokówki).

⁶⁾ Rps. Bibl. Ord. Zam. № 1580, p. 63, № 24, 25.

⁷⁾ L. c. p. 63, № 27.

⁸⁾ L. c. p. 73.

⁹⁾ L. c. p. 64, № 33, 34.

¹⁰⁾ L. c. p. 100, № 16—18.

¹¹⁾ Nazwisko Ostrowski zapewne pochodzi od Ostrowa, o którym mowa w transakcji z roku z r. 1458 (zob. wyż.).

iż występuje z imieniem dodatkowym Niemierza¹⁾, może być uważany za potomka owego Niemierzy, znanego z aktu podziałowego z r. 1450²⁾. Zdaje się, że interesy Jana Niemierzy Ostrowskiego nie musiały iść świetnie, gdyż był w kłopotach finansowych, mimo tego iż wziął posag gotówką w kwocie 100 florenów węgierskich za Barbarą Zamoyską. Szwagrowie zaś Mikołaj, referendarz, i Feliks, a zwłaszcza pierwszy posiadali widocznie gotówkę w dostatecznej liczbie i szwagrowi pożyczali na zastaw dóbr. W r. 1512 zastawił Jan Niemierza Ostrowski Zdanów za kwotę 180 złotych³⁾, a w rok później dopisał do tego kwotę 126 florenów⁴⁾ Mikołajowi Zamoyskiemu, który zaraz w połowie zapisał ją bratu Feliksowi⁵⁾. W czerwcu tegoż roku dług ten wzrósł do kwoty 400 florenów⁶⁾, przyczem 200 florenów było zapisane na rzecz Mikołaja, a 200 florenów na rzecz Feliksa⁷⁾, ale nie tylko od Zamoyskich pożyczał Niemierza pieniądze: do wierzycieli jego należał także i Jan Struś, starosta chmielnicki⁸⁾, który miał przez Barbarę Zamoyską zabezpieczone 300 florenów na wsi Wierzbkowicach⁹⁾. Ten w r. 1513 był już posiadaczem Skokówki i Kalinowic, z tytułu mi bliżej niewiadomego, prawdopodobnie wskutek jakowegoś zastawu. Widocznie Mikołajowi Zamoyskiemu zależało na posiadaniu Skokówki i Kalinowic, gdyż w tymże roku 1513 mamy wpis 60 grzywien na tych dobrach, dokonany przez Jana Strusia na rzecz Mikołaja Zamoyskiego¹⁰⁾. Tenże w r. 1514 przełał tę sumę na rzecz Małgorzaty Kierdejówny, żony Jakóba Strusia, a syna Jana Strusia¹¹⁾. Pierwszym rezultatem tej całej wielce skomplikowanej akcji było zrzeczenie się dóbr Zdanowa, Kalinowic i Skokówki przez Niemierzę ze Zdanowa na rzecz obu braci Zamoyskich w r. 1517 za kwotę 1000 florenów¹²⁾. W ten ostatecznie sposób Skokówka dostała się w posiadanie Mikołaja i Feliksa Zamoyskich tak, że po-

¹⁾ L. c. p. 41—42, № 9, 10.

²⁾ Jest zapewne identycznym z Janem Skokowskim, występującym w r. 1514 29.IX w orszaku Jerzego Krupskiego, kasztelana i starosty bełskiego, w poselstwie do Turcji (Wierzbowski *Summaria* IV, № 2231).

³⁾ 1512, f. 6, p. festum S. Kiliani, l. c. p. 41, № 7.

⁴⁾ L. c. p. 41—42, № 9, 10, f. 2 post dominicam Invocavit.

⁵⁾ L. c. p. 41, № 8, f. 2 post dominicam Invocavit.

⁶⁾ L. c. p. 42, № 11, 12, f. 2 post festum S. Johannis Baptistae.

⁷⁾ L. c. p. 42, № 13, 14.

⁸⁾ H. Korczak (Paprocki *Herbarz* ed. Turowskiego, 686) Według Paprockiego l. c. 259, matka Mikołaja Zamoyskiego była z domu *Komorowska*, a więc stąd zapewne rola Komorowskich h. Korczak w transakcjach Zamoyskich i Ostrowskich.

⁹⁾ L. c. p. 94, № 14.

¹⁰⁾ L. c. p. 21, № 6, feria 2-a post festum S. Leonardi.

¹¹⁾ 1514, l. c. p. 21, № 8, 9, f. 2, post festum S. Trinitatis. Zob. też inną w związku z tem pozostającą transakcję Jana Strusia Komorowskiego, zawartą 2.III 1515 (Wierzbowski *Summaria* IV, № 2436).

¹²⁾ Rps. Bibl. Ord. Zam. № 1580, p. 42, № 15—17. Przedtem l. c. p. 94, № 15. Jan Struś, starosta chmielnicki zrezygnował ze swych dóbr Wierzbkowice, Skokówka i Kalinowice na rzecz syna Jakóba (1517, f. 2. p. f. SS. Trium Regum). W ten sposób owe transakcje finansowe prowadzone z Janem zostały skomasowane w ręku jego syna Jakóba, natomiast dobra same przeszły już bezspornie do Zamoyskich.

wiedzenie Jana kanclerza, zwącego w przywileju lokacyjnym Skokówkę zamkiem dziedzicznym dziadowskim, nie jest przesadą, gdyż Zamoyscy posiadali Skokówkę *lege artis* od r. 1517¹⁾.

Opowiedziane dotychczas szczegóły nie mówią nic o jakichś wypadkach szerszej natury, związanych z dziejami Skokówki. Zamykają one okres lat 67, t. j. od chwili pojawienia się na widowni historycznej kompleksów dóbr ze Skokowicami (Skokówką), będącego w posiadaniu przez ród Niemierzów Zdanowskich Ostrowskich²⁾ i ostatecznego przejścia ich w r. 1517 do rąk Feliksa i Mikołaja Zamoyskich³⁾. Dopiero w r. 1516, a więc w rok przed objęciem Skokówki, zachodzi historyczny wypadek, opisany przez Paprockiego⁴⁾, kiedy podczas nieobecności Szczęsnego (Feliksa) Zamoyskiego, jego wierny sługa Ścibor z Sitańca odpiiera na czele drobnej garstki watahę Tatarów, którzy się w tę okolicę zapuścili jednym ze swych zagonów i napadli na dwór w Skokówkach. Opowiadanie to, noszące cechy prawdopodobieństwa⁵⁾, zawiera jednak szczegół, który nie wydaje się wielce prawdopodobnym, t. j. określenie Ścibora z Sitańca, jako wiernego sługi. Nie mamy bowiem w posiadanych dokumentach żadnych dowodów, jakoby Sitańscy byli w jakimkolwiek służebnym, choćby nawet najlżejszym stosunku do Zamoyskich. Byli oni równie dobrą szlachtą, jak Zamoyscy, herbu Nałęcz⁶⁾. W r. 1420 spotykamy najstarszego przedstawiciela rodu Sitańskich Wojciecha (Albertus, Vossius, Warsz) sędziego chełmskiego w latach 1430—1434⁷⁾, pana na Sitnie. Ma on syna Piotra⁸⁾, który występuje już w r. 1442⁹⁾ w sporze z Klemensem z Chomęcisk. Umarł on przed rokiem 1447, bo w tym czasie występuje już, znana nam z procesu z Tomaszem Zamoyskim, wdowa po nim Zdzichna¹⁰⁾.

¹⁾ Na tymże roku 1517 urywają się też wiadomości nasze o Niemierzach Ostrowskich, których losy i herb nie są wiadome, a którzy, sądząc z imienia Niemierza, musieli być szlachtą polską, osiadłą tu przed rokiem 1450.

²⁾ Jakiego herbu byli ci Niemierzowie Ostrowscy orzec trudno, może byli Gryfitami; w r. 1550 spotykamy dziedziców Ostrowa w pow. chełmskim: dwóch Jakubów, Jana i Hieronima herbu Gryf. (S e m k o w i c z *Wywody Rocznik Tow. Herald.* III, 78, № 176).

³⁾ Zestawione szczegóły zbijają dowodnie hipotezę o Bońcach Skokowskich, siedzących w Skokowie pod Opolem lubelskim, postawioną przez Bronisława Chlebowskiego (*Zamość* etc. Książnica Zamoyska, t. V, 8, 9).

⁴⁾ Paprocki *Herby* ed. Turowskiego, 259. „U Skokówek ojczyzny swojej zagon nie mały Tatarów poraził przez sługę swego Ścibora z Sitańca, którego tam był zostawił sam, jechawszy na Belz”.

⁵⁾ W r. 1516 zaszedł istotnie wielki napad Tatarów, dokonany przez czterech synów Mendli-Gireja. Zob. Józef Szujski *Dzieje Polski*, 1862, t. II, 186—187. E. Zivier *Neuere Geschichte Polens*, I, 169—171.

⁶⁾ Wittyg *Nieznana szlachta*, 201 (obok formy Sitański spotykamy też formę Sitaniecki).

⁷⁾ Rps. B. O. Z., № 1580, p. 99, № 2. *Terrestria Crasnostaviensia* 19826, f. 6, 30, 359. (Teki ks. Kozickiego, t. V, 48—49).

⁸⁾ Rps. B. O. Z., № 1580, p. 100, № 11. „Petrus Warszawic de Sitno”.

⁹⁾ L. c. p. 99, № 3.

¹⁰⁾ L. c. p. 61, № 4, 5.

Synami jego są Jan i Jerzy Sitanieccy, występujący w r. 1473. W następnej pokoleniu spotykamy Stanisława, który w r. 1504 zostawia Annie, córce Marcina Sitanieckiego 2 łany. W r. 1520 mamy dział gruntowy wsi Sitańca między Stanisławem Ściborem i Janem Sitanieckim. W r. 1529 Piotr Sitaniecki Stanisławowi Ściborowi sprzedaje 4 półłanki za 50 grzywien¹⁾. Przytoczona zatem przez Paprockiego postać Ścibora ze Sitańca jest identyczną ze Stanisławem Ściborem, występującym w latach 1504—1509. Mógł więc on brać udział w owej walce z Tatarami, lecz owe służebne stanowisko względem Zamoyskich, należy położyć raczej na karb pochlebstwa względem kanclerza Jana Zamoyskiego.

Dodać należy, że ów napad Tatarów stanowi jedyne wspomnienie historyczne, związane z dziejami Skokówki, gdyż innych wspomnień tego rodzaju historia nam nie przechowała. Po tym wypadku życie Skokówki stanowi znów szare pasmo lat, jako osada rolna, nie wybiegająca niczym ponad otoczenie sąsiednich wsi. Jest w posiadaniu zrazu Feliksa Zamoyskiego († przed 13.III 1535 r.), a następnie jego syna Stanisława. Szczesny (Feliks) Zamoyski w r. 1514 wojski bełski, w r. 1525 sędzia chełmski, w latach 1530, 1531 poborca chełmski i bełski²⁾, w r. 1532 podkomorzy i sędzia chełmski³⁾ reprezentuje charakterystyczny dla Zamoyskich typ zapobiegliwości i ambicji. Zdanów, Kalinowice, Skokówka są dlań terenem rozlicznych transakcji finansowych, które zgotowały podstawę wielkiej fortuny Zamoyskich⁴⁾. Pomaga mu w tym brat Mikołaj († 1532), żyjący nader zażyłe z owymi najwybitniejszymi rodami Leliwitów Tarnowskich i Toporczyków Tęczyńskich, które w swym rozwoju doszły do punktu kulminacyjnego. Zapewne ambicja rodowa, idąca ze wzrostem fortuny w przeciwstawieniu do potomstwa stryja Macieja, które widocznie w tym czasie wskutek nadmiernego rozrostu ubożało, nakazała Feliksowi Zamoyskiemu, cieszącemu się kilkoma synami, między innymi Stanisławem (ur. w r. 1519), niejako w przeczuciu rozrostu rodu, wystawić zameczek w Skokówce i tu stworzyć rezydencję stałą⁵⁾. Czy zameczek ów „dziadowski“ istniał w tym czasie, kiedy Skokówka należała do Ostrowskich, czy też dopiero wybudowali go Zamoyscy jest pytaniem, na które nie można odpowiedzieć. Jeżeli go zbudował dziad kanclerza, to mógł to uczynić w latach między 1517 a 1535 r. Bliższych danych o nim nie mamy, a przypuszczać możemy z faktu, że później Jan Zamoyski wybudował tu zamek murowany, że to był zameczek drewniany, zapewne nieodbiegający od typu zameczków kresowych, co przy obfitości drzewa w okolicach Zamościa nader było prawdopodobnym. Po roku 1535 stanowił on już rezydencję linii kanclerskiej rodu Zamoyskich.

¹⁾ L. c. p. 57, Sitaniec.

²⁾ Zob. Wierzbowski *Summaria* IV, № 2364, 13914, 14024, 14162, 4735, 5278, 5342, 15651, 15993, 17790, 17791.

³⁾ Rps. Bibl. Ord. Zam., № 1580, p. 64, № 41, 42.

⁴⁾ Rps. Bibl. Ord. Zam., № 1580, p. 36 notuje pod r. 1526 osobny volumen do tych spraw.

⁵⁾ Jan Zamoyski w cytowanym na początku przywileju lokacyjnym mówi wyraźnie o zamczku dziadowskim.

Tutaj w Skokówce urodził się 19 marca 1542 r. Jan Zamoyski¹⁾, jako syn Stanisława, kasztelana chełmskiego, hetmana nadwornego, starosty bełskiego († 1572). Tak przynajmniej przekazała nam tradycja. W tym czasie zamek w Skokówce łącznie z innymi dobrami, które pozostały w spadku po Szczęsnym Zamoyskim, były we wspólnym władaniu pozostałych synów Stanisława i Florjana, chorążego chełmskiego († 1591), oraz Mikołaja zmarłego młodo. Dopiero w roku 1548 stanął dział między nimi, sporządzony w aktach krasnostawskich²⁾. Dokonali go Sebastjan Sobieski, ich stryj (patruus), oraz zapewne identyczny z poprzednio wymienionym (z lat 1504—1529) Stanisławem Ściborem z Sitańca, który tu jest nazwany opiekunem (tutor)³⁾ Zamoyskich. W myśl aktu podziałowego Stanisław Zamoyski, wówczas łowczy chełmski⁴⁾, i Mikołaj otrzymali Kalinowice, Zdanów, pół Pniewa, pół Chomęcisk, Skokówkę z zamkiem i pół Wierzby, Tworjan (Florjan) otrzymał Tworzyców i Łęzownię. Mikołaj zapewne umarł już około r. 1554, bo wówczas mamy nowy podział dóbr⁵⁾. Na mocy tego działu Stanisławowi Zamoyskiemu, łowczemu chełmskiemu, przypadły w udziale Skokówka *cum fortalicio*, Zdanów, Kalinowice, połowa Pniowa, Tworzyców i Łęzownia. Florjanowi zaś Stary Zamość, Wierzba, Chomęciska i Tyszków. Niespełna zaś rok przed śmiercią (4.IV 1572)⁶⁾, t. j. 16.I 1571 r. przekazuje Stanisław Zamoyski wsie Skokówkę, Zdanów, Kalinowice i pół Pniowa (dziś Pniówek) synowi Janowi, wówczas sekretarzowi J. K. M-ci⁷⁾, który już po ojcu od Zygmunta Augusta otrzymał ekspektatywę na starostwo bełskie⁸⁾. Czynny żywot i prace publiczne, jakim się oddawał Stanisław Zamoyski, a jeszcze w większej mierze syn jego Jan, spowodowały, że owa Skokówka z zamczkiem, która była celem polityki w zakresie komasacji dóbr jednego odłamu z rodu Zamoyskich, została zupełnie zaniedbaną. Stanisław Zamoyski, bądź przebywający na Litwie⁹⁾, jak w r. 1561, będąc od r. 1563 starostą bełskim¹⁰⁾, a wkońcu i kasztelanem chełmskim, rezydował przeważnie poza Skokówką, najczęściej prawdopodobnie na

¹⁾ A. J. Z. I, p. XXVII, Elogium Joannis Zamoscii, oraz Witold Nowodworski *Lata szkolne Jana Zamoyskiego* Teka Zamojska II, № 5.

²⁾ F. 2 post. dom. Judica Quadragesimalem 1548 (Rps. Bibl. Ord. Zam. № 1580, p. 22). Być może, że data roczna jest mylną, może to ma być 1538, jako bliższy śmierci Feliksa (1535).

³⁾ Lustracja ziemi chełmskiej, powiatu krasnostawskiego, z r. 1564 (Żr. dziej. XVIII, c. 3, 198) wymienia Ścibora jako posiadacza Sitańca: „Sitaniec, sors Scibor, mon. 5½ hort. 8 s. agr. art. 2 — Sors Sitanska vidua mon. 2¾, hort. 3, s. agr.

⁴⁾ Jest nim od 21.II 1544, oryg. bibl. zakł. nar. im. Ossolińskich. Dyplomy № 652.

⁵⁾ Rps. Bibl. Ord. Zam., № 1580, p. 22, 26, z akt. krasnostawskich f. 2 post. festum Exaltationis S. Crucis, 1554.

⁶⁾ Heidenstein *Vita Joannis Zamoyski* ed. Działyński, 12. Zob. też A. J. Z. I, p. XXXVIII.

⁷⁾ A. J. Z. I, 433, № 23, oraz Rps. Bibl. Ord. Zam. № 580, p. 22, pod r. 1572.

⁸⁾ A. J. Z. I, 425, № 17.

⁹⁾ Agz. X, № 1231, p. 82.

¹⁰⁾ Bibl. Zakł. nar. im. Ossolińskich. Dyplomy № 514.

zamku zamechskim. Wskutek tego zapewne Skokówka pustoszała i niszczała¹⁾. Daje temu wyraz mandat króla Stefana z 11.II 1580 r. do poddanych starostwa zamechskiego²⁾, wyraźnie podkreślający, iż wskutek służby publicznej wojennej Stanisława Zamoyskiego, kasztelana chełmskiego, i syna jego Jana „dom w jego imieniu dziedzicznym Skokówkach prawie jest zniszczał, w niwecz się obrócił“. Potwierdza to fakt, że w lustracji z r. 1564 nie jest Skokówka w ogólności wymienioną. Są dalej pewne poszlaki nawet, że w chwili obejmowania tych wsi przez Jana Zamoyskiego były one ponadto obciążone zastawami, a nawet wypuszczone w dzierżawę. W r. 1571 Zofja z Tenczyńskich Ostrorogowa³⁾, kasztelanowa międzyrzecka, kwituje kasztelana chełmskiego Stanisława Zamoyskiego z kwoty 600 florenów „ratione arendae bonorum Skokówka“. W r. zaś 1573 mamy ze strony tejże Zofji z Tenczyńskich Ostrorogowej protestację w grodzie bełskim⁴⁾ przeciw Janowi Zamoyskiemu, staroście bełskiemu i zamechskiemu o to, że nie dopuścił do intromisji do twierdzy Skokówki w myśl zapisu i zastawu na kwotę 1300 florenów, jako pozostałości z głównego długu, na tych dobrach zabezpieczonego. Kiedy i wśród jakich okoliczności tę sumę na Skokówce zabezpieczył Zamoyski Zofji Ostrorogowej nie udało mi się odszukać. Czyżby to były owe dawne sprawy zastawów, które sięgają roku 1517, kiedy to Zamoyscy Skokówkę nabyli? Cytowany akt, wydrukowany w ekscerpce, kończy sprawę uwagą: „quam intromissionem pius Nicolaus Udrzychy⁵⁾, arendator bonorum praefatorum, vigore iuris sui non admisit, immo temere impugnavit“. Widocznem zatem z tego jest, że Stanisław i Jan Zamoyscy, nie mogąc dla spraw publicznych zarządzać Skokówką osobiście, wypuścili ją w dzierżawę, co niewątpliwie musiało doprowadzić do zupełnego upadku Skokówki, która też w ten sposób przestała być rezydencją kasztelana chełmskiego. Również i sąsiednie wsie Kalinowice, Zdanów i Pniówek nie były wolne od ciężarów, bo w r. 1575 spłaca Jan Zamoyski dług 2363 flor. 15 gr., zapisany na tych dobrach Janowi Fredrze⁶⁾. Z Ostrorogową sprawa ta została definitywnie załatwioną dopiero w roku 1577, kiedy to kwituje Zamoyskiego z kwoty 12.000 na Skokówce i innych dobrach zabezpieczonych⁷⁾.

Ta szybka i stanowcza regulacja interesów pozostawała niewątpliwie w związku z faktem znamienym w życiu Jana Zamoyskiego, t. j. małżeństwem z Krystyną Radziwiłłówną, uświetnionem „Odprawą posłów greckich“ przez Jana Kochanow-

¹⁾ Rzecz znamienna, że lustracja ziemi chełmskiej, pow. krasnostawskiego (*Żr. Dziej.* XVIII, I, 199) z r. 1564 w obrębie parafji zdanowskiej nie wymienia wcale Skokówki, choć dobra zdanowskie wymienia: „Zdanów mon. 10, hort. 4 s. agr., hort. 2 c. agr., ort. 4, eccl. ruth. Kalinowice, mon. 6, hort 1 c. agr. inq. 1. Pniów, mon. 3, hort. 2 c. agr.

²⁾ A. J. Z., II, 391, № 4.

³⁾ In castro belzensi f. 3 post f. S. Martini. Regest w Rps. Ord. Zam., № 1580, p. 22, № 14.

⁴⁾ A. J. Z., I, 470, z 7.XII, 1573.

⁵⁾ Z Udrzych koło Zamościa.

⁶⁾ Rps. Bibl. O. Z., № 1580, p. 49. Regest zapiski grodzkiej lwowskiej.

⁷⁾ A. J. Z., I, 112—113, № 99 i nota 4.

skiego na teatrum w Jazdowie pod Warszawą dnia 12.I 1578 r. i gonitwami dnia 6.I¹⁾). Niewątpliwie ten związek małżeński kasztelanica chełmskiego, a wnuka tylko podkomorzego i sędziego chełmskiego i wojskiego bełskiego, który go podnosił do stanowiska osoby, zpowinowaconej z Jagiellonami, a więc kuzyna królowny Anny Jagiellonki, nie mógł pozostać bez wpływu na organizację samej fortuny Zamoyskich: wymagał stworzenia odpowiedniej rezydencji. Zamość Stary nie był nią, gdyż w latach 1554—1591 był własnością Florjana Zamoyskiego, stryja kanclerza. Skokówka ze względu na swój stan również nią nie była. Dlatego Zamoyski nie mieszkał w swych dobrach, lecz w siedzibie administracyjnej starostwa, posiadanego w Zamchu. Tu bowiem przyjmuje w pierwszych dniach maja 1578 r. w swojej rezydencji króla Stefana Batorego, co przyjaciel jego Jan Kochanowski Driadą zamechską uwiecznił²⁾). Dnia 14 maja Zamoyski i król Stefan byli już we Lwowie³⁾). Podczas pobytu we Lwowie, trwającego do 10 września 1578 r.⁴⁾), związanego z akcjami wstępnymi, uchwalonej na warszawskim sejmie wyprawy na Moskwę, następuje pierwsze stadjum realizacji pomysłu budowy rezydencji w Skokówce, czego wyrazem jest kontrakt, zawarty z Bernardem Morandem, architektem łwowskim, dnia 1 lipca 1578 r.⁵⁾). Niewątpliwie w związku z temi sprawami dostał Zamoyski od króla krótki urlop, gdyż właśnie tu u siebie w zameczku bawi między 10 września a 2 października 1578 r.⁶⁾), a 6 października jest już w Pilźnie w drodze do Krakowa⁷⁾), skąd już z królem przez Warszawę rusza do Wilna na wojnę moskiewską. Ten krótki czas zaledwie należy uważać za czas zapoczątkowania robót, które prowadzi podstarości zamechski, Maciej Topornicki, na zasadzie wskazówek, wówczas przez Zamoyskiego udzielonych. Świadczą o tem ułamki korespondencji, ogłoszone przez Sobieskiego⁸⁾). Bawiący zrazu w Warszawie, a potem w Wilnie Zamoyski, wśród najgorętszych przygotowań do wojny⁹⁾ spraw rezydencji z oka nie spuszcza. W czasach kiedy już bawi w Wilnie, robota, była w pełnem tempie¹⁰⁾). Starosta J. T. Drohojowski przeprowadza na ten czas transakcje finansowe¹¹⁾); on łącznie z Maciejem Topornickim bierze żywy udział w budowie rezydencji¹²⁾). Topornicki o wszyst-

¹⁾ A. J. Z., I, № 60 (dod.).

²⁾ A. J. Z., I, № 206 i noty.

³⁾ L. c.

⁴⁾ A. J. Z., I, № 240.

⁵⁾ Rps. Bibl. Ord. Zam., № 1580, p. 23. Regest p. 23, przytoczony przez St. Tomkowicza *Ordynaci Zamoyscy i sztuka*. Teka Zamojska, III, № 4, p. 50—52. Dodam od siebie, że przy tym regestrze pomieszczono w Summarjuszu następującą uwagę: „Przy tym kontrakcie jest regest expensy, łożonej na murowanie pomienionego zamku“. I kontrakt i regestr zaginęły.

⁶⁾ A. J. Z., I, № 65 (dod.) № 255.

⁷⁾ A. J. Z., I, № 257, 258, 261.

⁸⁾ A. J. Z., I, № 284 i n.

⁹⁾ Por. H. Siemieńska *Itinerarium Jana Zamoyskiego* Książnica Zamojska, № 9.

¹⁰⁾ A. J. Z., I, № 284.

¹¹⁾ A. J. Z., I, № 295.

¹²⁾ A. J. Z., I, № 297.

kiem zdał dokładną relację w liście z dnia 4.III 1578 r.¹⁾, odpisał nań kanclerz z Wilna Topornickiemu, który odpowiedź otrzymał dnia 30 marca 1579 r.²⁾. Dotychczas prowadzone przez Topornickiego i Moranda prace były tylko robotami wstępnymi i nie był jeszcze zdecydowany wybór miejsca pod budowę zamku. W myśl pierwotnego projektu kanclerza miał zamek stać na pld.-zachód od dzisiejszego Zamościa we wsi Zdanowie. Píše o tem Maciej Topornicki w liście z 2.IV 1579 r.³⁾. „...W lot chce (Bernardo Morando) począć mrować po wielkiej nocy za dwie niedziele⁴⁾ i już ma materiału niemało oprócz cegły, której nie masz. Otóż m. m. panie wyjeżdżałem tam z p. wojskim i z p. Urowieckim na to miejsce, jako jest rozkazanie W. Wlm. we Zdanowie; tedy się jem to tam nie zdało, jeno przed Skokówką, i miał tam p. Urowiecki i p. wojski o tem ku W. Wlm. pisać, trzeba, iżby W. Wlm. rychło raczył o tem znać dać⁵⁾. Nie mamy odpowiedzi na ten list Topornickiego ze strony kanclerza. Możliwem jest, że odpowiedź nie nadeszła tak prędko, gdyż w tym czasie Zamoyski już wyruszył był z Wilna z królem i wojskami⁶⁾. Powrót do kraju, względnie do Warszawy na zimę 1579/80 r. przyniósł nową ideę, która rozszerzała ideę pierwotną odnowy zamku, ideę stworzenia wśród bagien na terenie Skokówki, dziadowskiego zameczku i włości — miasta, zbudowanego na modłę włoską, że myśl ta wyprzedziła sam przywilej lokacyjny z 3 kwietnia 1580 r.⁷⁾ wskazywałby już cytowany mandat króla Stefana Batorego z 11 lutego 1580 r.⁸⁾ do poddanych starostwa zamechskiego. Zapowiada on mobilizację sił roboczych przy pracy nad odbudową rezydencji w Skokówkach: „rozkazujemy wam — jak powiada tenor aktu — aby gdy wam urzędnicy jego (t. j. Jana Zamoyskiego) tem kształtem, abyście co for uczynili z drzewem, albo drudzy do palenia cegły, gdy będziecie obwieszczeni pod czas, drogą słuszną, żebyście to pilnie i z chęcią czynili. A gdziebyście w tem uporni i niedbali beli, karani o to, jako o swowolienstwo będziecie“. W ten sposób zapewniwszy sobie tak trudnego do zdobycia robotnika, mógł Zamoyski przystąpić w kwietniu do organizacji miasta, mającego uświetnić jego stałą siedzibę, gdzie przeniósłszy symboliczne swe gniazdo rodowe przeniósł na nią i jego nazwę „Starego Zamościa“. Z tą chwilą Skokówka znikła z pamięci i z powierzchni ziemi, a na gruncie obok starego zameczku powstał nowy Zamość, rezydencja i miasto.

¹⁾ A. J. Z., I, № 284.

²⁾ Nie zachowała się, a przynajmniej nie wydrukowano jej w I tomie A. J. Z., jest jedynie wzmianka w A. J. Z., I, № 297 z 2.IV 1579 r.

³⁾ A. J. Z., I, № 297, 309.

⁴⁾ Wielkanoc wypadła w r. 1579 dnia 19 kwietnia, zatem budowę rozpocząć miano z początkiem maja.

⁵⁾ Dr. St. Semkowicz, l. c. 50, opierając się na Balińskim, Lipińskim oraz notatkach Richtera powiada: „Skądinąd wiadomo, że zamek w Skokówce zaczęty w r. 1578 (!) okazał się nieodpowiednim i już w r. 1582, podobno przed ukończeniem go, rozebrano go, a zamiast niego kanclerz i hetman kazał nieopodal wystawić dla siebie pałac w nowym Zamościu.

⁶⁾ H. Siemieńska *Itinerarium Jana Zamoyskiego* Książnica Zamojska № 9, 7—8.

⁷⁾ A. J. Z., II, p. 392, № 6.

⁸⁾ A. J. Z., II, № 4, 391.

